

přeložil
Matouš Turek

PÁD CIVILIZACÍ

PŘÍBĚHY
VZESTUPU
A ÚPADKU

PAUL COOPER

Copyright © Paul Cooper, 2024

Všechna práva vyhrazena.

*Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována
bez písemného souhlasu nakladatele.*

Translation © Matouš Turek, 2025

Cover © Adéla Korbělářová, 2025

Maps © Tom Jennings, 2025

© DOBROVSKÝ s.r.o., 2025

ISBN 978-80-277-6722-9 (pdf)

PAUL
COOPER

PÁD CIVILIZACÍ

PŘÍBĚHY
VZESTUPU
A ÚPADKU

přeložil Matouš Turek

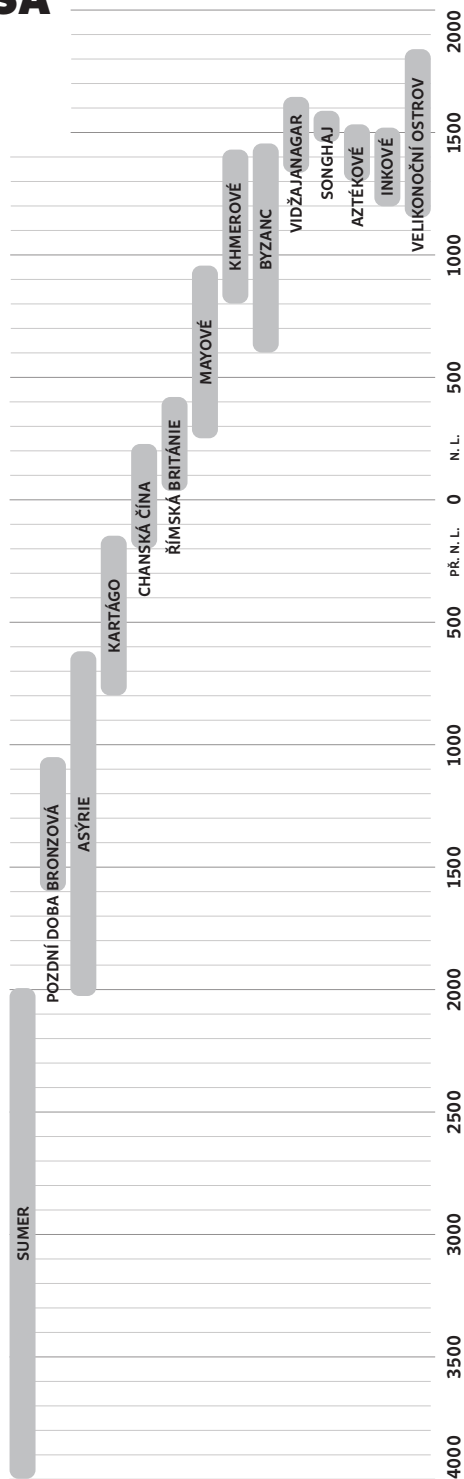

PANGEA

Annie, mojí první posluchače

Obsah

Časová osa civilizací	8
Úvod	9
I SVĚT STAROVĚKU	
1. Sumer	17
2. Kolaps doby bronzové	47
3. Asýrie	69
4. Kartágo	95
5. Chanská Čína	127
6. Římská Británie	153
II STŘEDNÍ VĚK	
7. Mayové	177
8. Khmerové	197
9. Byzanc	217
10. Vidžajanagar	245
III STŘET SVĚTŮ	
11. Songhaj	275
12. Aztékové	299
13. Inkové	339
14. Velikonoční ostrov	373
Epilog	399
Poděkování	409
Poznámky překladatele	411
Seznam vyobrazení	413
Poznámky	417
Bibliografie	429
Rejstřík	433

ČASOVÁ OSA CIVILIZACÍ

Úvod

Takto určitě vypadá anděl dějin. (...) Tam, kde se nám jeví být řetěz událostí, on vidí jedinou katastrofu, jež neustále vrší další trosky a metá mu je pod nohy. Snad by se rád zdržel, probudil mrtvé a slepil to, co je rozbité. Avšak z ráje se žene vichřice. (...) Tato vichřice ho nezadržitelně žene do budoucnosti, k níž se obrací zády, zatímco hromada trosek před ním roste do nebe. To, co nazýváme pokrokem, je tato bouře.

Walter Benjamin, *O pojmu dějin*, 1940
(překlad Martin Ritter, 2011)

V roce 2016 jsem navštívil pozůstatky jednoho z nejhonosnějších paláců, které nechal postavit svržený irácký diktátor Saddám Husajn. Tato dominanta se panovačně vzpíná z temene umělého návrší za městem Hilla, které leží na jednom rameni řeky Eufrat. Kdysi se ve slunečním žáru leskl tak, až se na něj nedalo skoro ani podívat. Za třináct let od svržení Saddámovy režimu ale prolamované fasády zešedly, okna

byla vytlučena, zahrady zpustly a mezi větrem rozfoukanými odpadky v nich bují křoví a plevel. Když vstoupíte do obrovitého, klenutého a zcela vyklizeného interiéru, spatříte ještě stopy po dekoru, zbytky obložení a portálů v barokizujícím provedení. Jenže omítka už je popraskaná, stěny počmárané graffiti a celým prostorem se rozléhá křik dětí, které tady hrají fotbal. Skleněné korále z lustru jsou rozsypané v prachu na podlaze. Poté co Saddám tento neuvěřitelně nákladný palác nechal postavit, navštívil ho údajně pouze jednou, ale jeho kučar stejně každý večer připravoval večeři pro případ, že by se objevil.

Když projdu na panoramatický balkon hlavní ložnice, rozprostírájí se přede mnou pláně v údolí Eufratu a do výhledu mi vstupují jiné ruiny. Mám před očima měsíční krajinu barvy lví srsti, rozlehlou zmet' rozbitých zdí a prastarých architektonických prvků, která připomíná, kde před dvěma a půl tisíci lety stálo město Babylón. Irácký diktátor očekával, že pokud vybuduje svůj palác právě zde, zařadí se tím po bok slavných vládců starověké Mezopotámie. Možná si představoval, že vyjde na tento balkon a činy oněch dávných králů, Sargona, Asarhaddona a Nabuchodonozora, na něj dýchnou a poskytnou mu inspiraci. Během čtyřiaadvaceti let své vlády se pustil do mnoha neuváželných projektů na obnovu těchto ruin. Když se dozvěděl, že starověcí králové vyráželi svá jména do cihel, napadlo ho udělat totéž. A tak nyní mnoho zrekonstruovaných starověkých zdí obsahuje cihly s nápisem *Od Nabuchodonozora po Saddáma Husajna*. Zbytky jeho paláce se dnes rýsují nad troskami Babylónu jako špatný vtip na palimpsestu lidských dějin, který se věčně píše a přepisuje, oškrabává a píše zase od začátku...

Svět je plný takových trosek. Občas to vypadá, že jich je víc než čehokoli jiného. Od římského Kolosea po rezavějící továrny v severní Anglii a rozpadající se předměstí Detroitu. Od pyramid v Gíze po vesnice zdevastované a vymazané z mapy za první a druhé světové války. Od zarostlých mayských chrámů po popraskané hvězdčicovité pevnosti evropských kolonizátorů. Od prázdnotou zejících výloh na bývalých nákupních ulicích našich měst po rozbombardované budovy v Mariupolu, Aleppu a Gaze. Všechny tyto ruiny mají jedno mají společné – jsou to místa, jimž byla jednoho dne odepřena budoucnost.

Jak už zjistil nespočet lidí v dějinách (s mnohými z nich se setkáme i na těchto stránkách), v ruinách mysl nevydrží v klidu. Když se procházíme mezi zborcenými zdmi a rozdrolenými kameny starobylého chrámu, paláce nebo pevnosti, nemůžeme si pomoci a představujeme si svět, jaký byl kdysi – a jaký mohl být i nadále. Naše mysl

vyplňuje mezery v kamení. Věžím a tvrším dočrtáváme očima horní patra, už dávno odehnilá nebo shořelá, a téměř slyšíme kroky na zmizelých prknech a ošlapaných kamenných schodech. V chodbách a rozbitých sálech vidíme skutečné lidi, jejichž životy působí geologickou silou, když jimi protékají jako voda.

Zříceniny jsou paradoxní. Předvádějí nám onu strašnou sílu času a zároveň se jí vzpírají, jsou nesmírně mocnými prostory imaginace a podněcují naši představivost. Od samého úsvitu dějin lidé píší o dojmavých, nelehkých pocitech, které v nich zříceniny vyvolávají, o zvláštní směsici bázně a melancholie. Jedna babylónská mapa světa ze 6. století př. n. l., vyrytá na hlíněné tabulce, nám ukazuje, jak si lidé ve starověku představovali svět. Je rozdělena do kvadrantů, v nichž jsou zakreslené země hadů, země draků i země škorpiónů, a zobrazuje i vzdálené severní oblasti, „kde nikdy není vidět slunce“, a velkou vodní plochu nazývanou Hořká řeka. Mapa také popisuje „zničená města, na která dohlížejí zničení bohové“. Tyto zříceniny byly považovány za čarovná místa, za rejdiště přízraků a zlych duchů.

Ruiny nás straší dodnes. Nově se to projevuje v bezpočtu videoher, knih, filmů a televizních seriálů zasazených do postapokalyptické pustiny, kde se nám povědomý svět přeměňuje v bezútěšné, nepřátelské místo zbavené veškerého pohodlí moderní společnosti. Trosky minulosti i bezpočet vizí budoucnosti nám připomínají, že dějiny nejsou synonymem pro lineární vývoj od horšího k lepšímu, od nevědomosti k poznání, od války k míru. Vždy se v nich střídala období rozkvetu, období útlumu a období bezohledného ničení.

Když jsem na začátku roku 2019 začal tyto příběhy vyprávět ve formě podcastu, očekával jsem, že oslovím publikum čítající možná několik tisíc podobně smýšlejících posluchačů. Ale v době psaní této předmluvy, kdy podcast vstupuje do čtvrtého roku své existence, má už více než sto milionů poslechů od lidí po celém světě. Tato kniha je věnována zčásti všem, kdo projekt podporovali v průběhu let a přispěli k němu svou laskavostí, znalostmi a nadšením. A doufám, že až budou knihu držet v rukou ti, kdo poslouchají od samého počátku, budou si také vědomi toho, jak velký podíl na jejím vzniku měli oni sami.

Jedno pěkné anglické slovo pro zchátralost, *dilapidated*, má základ v latinském výrazu *lapis* neboli „kámen“. *Dilapidare* doslova znamená „rozmetávat (jako) kameny“, a jak říká biblická kniha Kazatel, *je čas kameny rozhazovat i čas kameny sbírat*. Kniha, kterou máte před sebou, je pokusem sebrat dohromady množství různých kamenů. Nehraje si

na vyčerpávající popis všech významných civilizací v dějinách – některé záměrně opomíjí, čímž snad přispěje k vyváženosti a rozšíření pozornosti i mimo všeobecně oblíbená historická období. Mým cílem je vyprávět co nejúplnější příběh dějin kolapsů lidstva, aniž bych se příliš opakoval.

Kapitoly jsou koncipovány tak, aby obstály jako samostatná vyprávění, nicméně jsou chronologicky seřazeny, aby čtenář mohl sledovat přelévání vzájemně souvisejících dějin v průběhu věků. Celá kniha je rozdělena do tří částí. V první z nich, nazvané „Svět starověku“, si všímáme toho, jak se formovaly první městské společnosti v Mezopotámii a východním Středomoří, aby po nich otěže převzaly antické velmoci Kartágo a posléze Řím a na druhé straně světa čínská dynastie Chan, než se i ty rozpadnou. V druhé, pojmenované „Střední věk“, se společnosti a říše po celém světě – Mayové, Khmerové, Vidžajanagar a Byzanc – snaží navzdory odstředivým rozkladným silám udržet pohromadě, zatímco svět se jim mění pod nohama a dlouho setrvalými mocenskými strukturami otrásají nové technologie. Závěrečná část, „Srážka světů“, zachycuje hromadné vymírání lidských společností, k němuž došlo v koloniálním období, a představuje národy, které byly rozdrčeny na padrť, aby uvolnily místo modernitě. Epilog se pokusí nahlédnout, jaká budoucnost může čekat náš vlastní moderní svět.

Pojem *civilizace* v knize znamená velkou, organizovanou společnost. Nezajímá mě v první řadě prostý rozpad říší, a proto jsem vynechal například britské a španělské impérium, Osmanskou říši nebo Sovětský svaz, kde se jednoduše přešlo od jedné vlády a veřejné správy k mnoha. Omezil jsem se na příběhy, v nichž byla závažným způsobem opuštěna populační centra, rozpadla se sociální struktura, města zůstala prázdná a budovy zchátraly. Nepokouším se pády civilizací systematizovat ani přijít s univerzální teorií, proč k nim dochází. Příběhy nevyprávím proto, abych je zařadil do úhledného systému, odkud na nás nedosáhnou, ale právě proto, že nás zasahují, a to bolestně. Naše vzpomínky jsou tvořeny příběhy o ztrátách a selháních, jsou příběhy nás všech, jež jsou naší součástí stejně jako vznešené pomníky nebo velkolepé eposy. Čtenářově pozornosti přitom neunikne, že mají společné motivy. Mnohé z těchto společností se zhroutily, protože se okolní klima nebo životní prostředí změnilo způsobem, který nemohly předvídat ani ohlídat. Mnohé z nich udržovaly své obyvatelstvo ve stavu ohromující nerovnosti, která rozvracela jejich sociální strukturu a snižovala schopnost reagovat na krizi. Některé se zhroutily, protože se zpretrhaly vnitřně provázané obchodní a směnné sítě, jichž byly

součástí. Jiné zasely sémě své vlastní zkázy přílišnou krutostí nebo agresivitou vůči nejbližším sousedům. Prakticky ve všech se právě ty konkrétní síly a přednosti, které původně podmiňovaly růst a přispívaly k němu, nakonec změnilly v překážky a zátěž, jenž daná společnost již nebyla schopna nebo ochotna změnit směr.

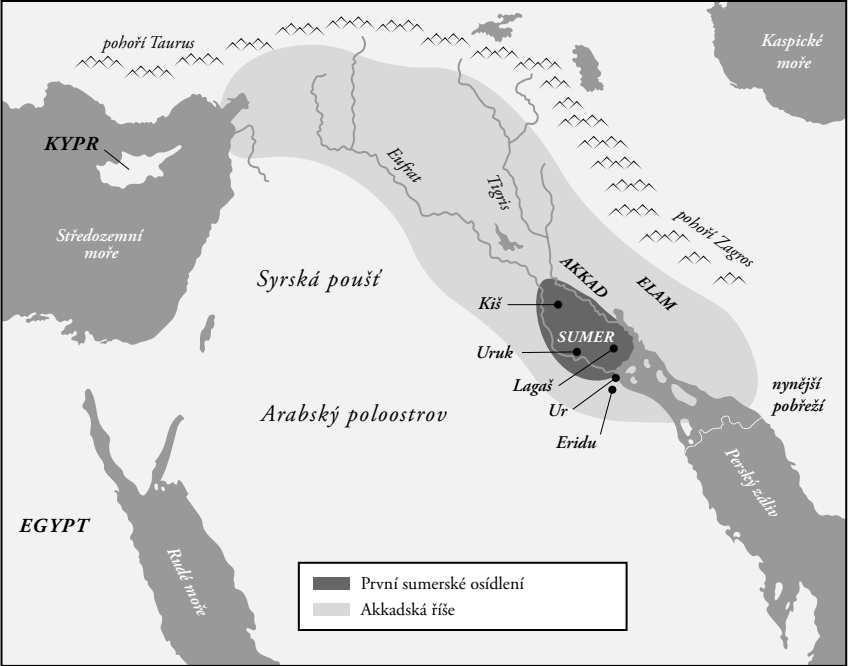
Proto by tato kniha měla být čtena také jako apel k činům. Nikdo neví, co přinese budoucnost, ale zdá se, že nadcházející století pro nás chystá řadu výzev – možná nejtěžších, jakým kdy lidstvo čelilo. Ke korekci našeho současného kurzu je nezbytné podniknout kroky zcela zásadní povahy. Každou ruinu v této knize je proto třeba chápat jako varování i výzvu. Neberte nic jako samozřejmost, vzepřete se těm, kteří pro vlastní chamtivost zaprodali naši budoucnost, a bojujte každým coulem svého bytí o možnost vybudovat lepší svět.

I

Svět starověku

*A na podstavci slova ta jsem čet:
„Jsem Ozymandias, jsem králů král,
má díla, Mocní, vizte a v prach hned!“
Nic po stranách víc nezbylo, jen kolem
té trosky obrovské, kam stačil hled,
se písek vlnil v obzor dlouhým polem.*

Percy Bysshe Shelley, *Ozymandias*
(překlad Jaroslav Vrchlický, 1901)

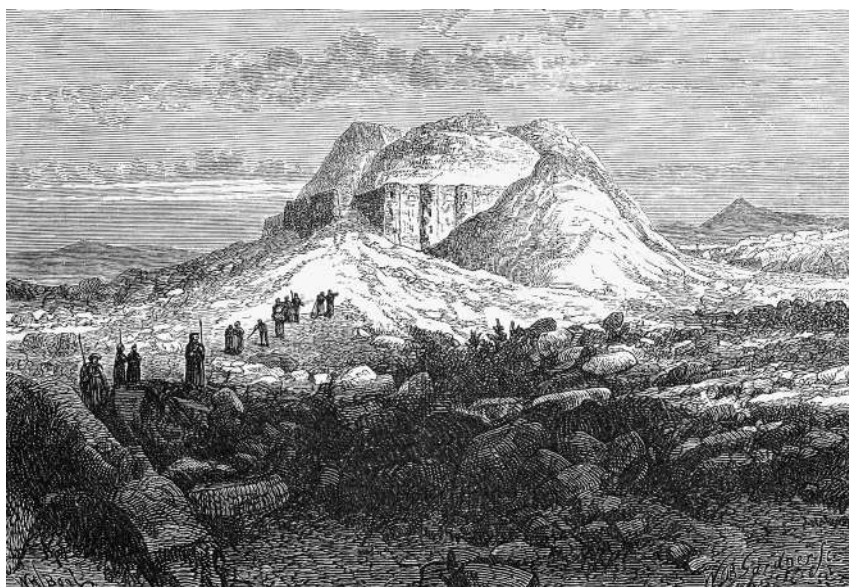

1. Sumer

asi 4000–2004 př. n. l.

V roce 1616 se italský šlechtic Pietro Della Valle vydal na cestu po Blízkém východě. Della Valle byl vášnivý cestovatel a strávil značnou dobu v Persii, severní Africe a Indii. V Bagdádu se oženil se šlechticnou z rodiny asyrských křesťanů a společně jezdili po Mezopotámii. Pouště dnešního Iráku překonávali na koních a velbloudech, vždy v doprovodu místních průvodců. V této oblasti bylo tehdy na cestách dost nebezpečno. Osmanská a Perská říše byly ve válce, bojovaly o to, kdo bude vládnout v Bagdádu, a cestovatele přepadávali místní bandité, kteří z nastalého zmatku těžili. Jako by to nestačilo, v kopcích se potulovali lvi. Průvodci tak byli neustále ve střehu, a když 18. června zpozorovali v dálce několik beduínů, nebyli si jistí jejich úmysly a nařídili spěšný ústup. Poutníci prchali pouští a hledali vhodný úkryt, v němž by se ubránili případnému útoku. Na obzoru spatřili jakýsi

Obrázek 1. Ilustrace zachycující Velký zikkurat v Uru v podobě z roku 1857

masiv – podivný, z pouště vyvstávající útvar – a zamířili k němu. Teprve zblízka poznali, že se před nimi rozkládají obrovské a zjevně velmi starobylé ruiny. *Pro větší bezpečnost jsme se přesunuli o míli dál*, napsal později Della Valle, *a utábořili se pod pahorkem poblíž rozvalin jakési stavby, které jsme předtím uviděli z dálky*.¹

Skupina se v rozvalinách na několik nocí utábořila, aby měli průvodci čas vyjednat s místním náčelníkem bezpečný průchod územím. Přes den si Della Valle v ostrém žáru iráckého slunce krátil čas procházkami mezi zříceninami:

Stále jsme neodjízděli, (...) a tak jsem si dopoledne šel pečlivěji prohlédnout ony ruiny zmíněné nepřítliš vzdálené stavby. Co za stavbu to bývalo, jsem nechápal; zjistil jsem ale, že byla postavena z velmi dobrých, velkých cihel, z nichž většina měla vprostřed zapsána a vyražena jakási neznámá písmena, která se zdála velmi starobylá. (...) Vypozoroval jsem, že cihly jsou spojeny nikoli vápnem, nýbrž asfaltem či dehtem.

Úlomky hlíněných cihel, jež na zbořeníšti nacházel, a neznámé symboly na nich Della Valleho zaujaly. Některé znaky si při dalším průzkumu opisoval:

*... našel jsem po zemi kousky černého mramoru, tvrdého a kvalitního, a na nich vytesaná táž písmena jako na cihlách; šlo snad, připadalo mi, o jakousi pečeť. (...) Z dalších písmen, na která jsem v té krátké době narazil, jsem dvě rozpoznal na vícero místech, jedno z nich připomínalo pyramidu nalezato a druhé se podobalo (...) hvězdě o osmi cípech.*²

Ačkoli to tehdy nemohli tušit, Della Valle a jeho žena narazili na trosky města, které se kdysi jmenovalo Ur a bývalo centrem Sumeru, jedné z prvních skutečných civilizací, jaké lidstvo stvořilo. Právě zde, v této dnes nehostinné pustině, měla svůj počátek značná část světa, jak ho známe.

Jednání s náčelníkem nakonec ztroskotala a Della Valleho skupina byla nucena se vytrátit uprostřed noci. Della Valle si s sebou v zavazadlech odnesl několik hlíněných tabulek a jako kuriozitu je přivezl domů. Poprvé v dějinách tak byly v Evropě k vidění vzorky jazyka, jakým se nemluvílo už několik tisíc let. Della Valle musel zlomky obracet v rukou, upřeně si prohlížet zvláštní symboly a žasnout. Kdo jen

Obrázek 2. Klínopisná tabulka s vytlačeným sumerským písmem, asi 2040 př. n. l.

to postavil obrovské pahorky z cihel uprostřed pouště? Co znaky na rozlámaných kusech hlíny znamenají? A jestli tam někdy leželo velké město, co se tam vlastně vůbec mohlo stát?

* * *

Název *Mesopotamia* v klasické řečtině znamená „Meziříčí“. Od starověku se jím označovaly země, jež leží mezi dravým Tigridem a meandrovitým Eufratem a které dnes nazýváme Irák. V době, z níž máme nejstarší písemné záznamy, byla Mezopotámie domovem dvou odlišných hlavních kultur, Sumerů a Akkadů.

O Akkadech na severu země toho víme poměrně dost. Mluvili semitským jazykem, tedy řečí pocházející ze stejné rodiny jako aramejšti-na, hebrejšti-na a arabšti-na, který měl přímo v oblasti svůj původ a sdílel gramatiku i slovní zásobu s okolními jazyky. Oproti tomu Sumerové z jihu jsou trochu větší oříšek. Odkud přišli, je dodnes taková záhada, že archeologové celou otázku nazývají termínem „sumerský problém“.

Sumerové mluvili jazykem takzvaně izolovaným, tedy řečí nepříbuznou s kterýmkoli z okolních jazyků, která technicky vzato patří do vlastní, samostatné jazykové rodiny. Byla pro tuto oblast cizorodá natolik, že jeden z prvních vědců, kteří se zabývali nejstaršími texty v sumerštině, se domníval, že nejde o skutečný jazyk, ale o šifru. Už jen takovéto pochybnosti podněcovaly otázku, zda Sumerové nepřišli na území dnešního jižního Iráku odjinud.

Sumerská kultura se soustředila na pobřeží, a podle některých úvah sem tedy mohli připlout, možná z Ománu nebo Kataru. Rané sumerské báje hovoří o domovině předků nazývané Dilmun, rajském místě, kde *havran nevydával žádný křik, (...) lev nezabíjel, vlk nestrhal jehně, neznám byl pes, jenž zabíjí kůzlata, neznám byl kanec, jenž požívá*

obilí.³ Na podporu této hypotézy lze zmínit i spisy římského historika Flavia Josepha, který připomíná bájný příběh z dnes nedochovaného díla Béróssa, babylónského kněze z helénské doby. Vypráví se v něm o bytosti jménem Óannés, napůl člověku a napůl rybě, která vyšla z moře a zaslavila obyvatele Mezopotámie do tajů civilizace:

*Měl celé tělo ryby, ale nad rybí hlavou měl jinou hlavu, jež byla hlavou člověka, a zpod rybího ocasu mu vystupovaly lidské nohy; měl lidský hlas. (...) Učil je písmu, vědám a uměním všeho druhu, pravidlům pro zakládání měst a stavbu chrámů, zásadám práva a zeměměřičství; ukázal jim, jak sít a sklízet.*⁴

Když vyjevil tato tajemství, skočil Óannés zpět do moře a odplaval. Je možné, že v tomto mýtu starověcí vypravěči zachovali vzpomínku na přistání Sumerů, kteří hromadně připluli a přivezli s sebou svůj zvláštní jazyk a vyspělou městskou kulturu. Objevily se i názory, že Sumerové mohli pocházet až z údolí Indu v dnešním Pákistánu, a genetická analýza prokázala, že mezi Perským zálivem a údolím Indu během dlouhé historie této civilizace k určité výměně obyvatelstva bezpochyby došlo. Existuje přitom ještě jedna odvážnější teorie s kořeny v mytologii. Sumerové věřili, že v době jejich vzdálených předků spláchla svět velká potopa. Tento příběh později přešel do bájí Babylónské říše a odtud k hebrejským básníkům-dějepřevodcům, kteří sepsali první knihy bible. Vyprávění o velké potopě je patrně nejstarším souvisle tradovaným příběhem, a právě v něm se možná nachází vodítko k původu Sumerů.

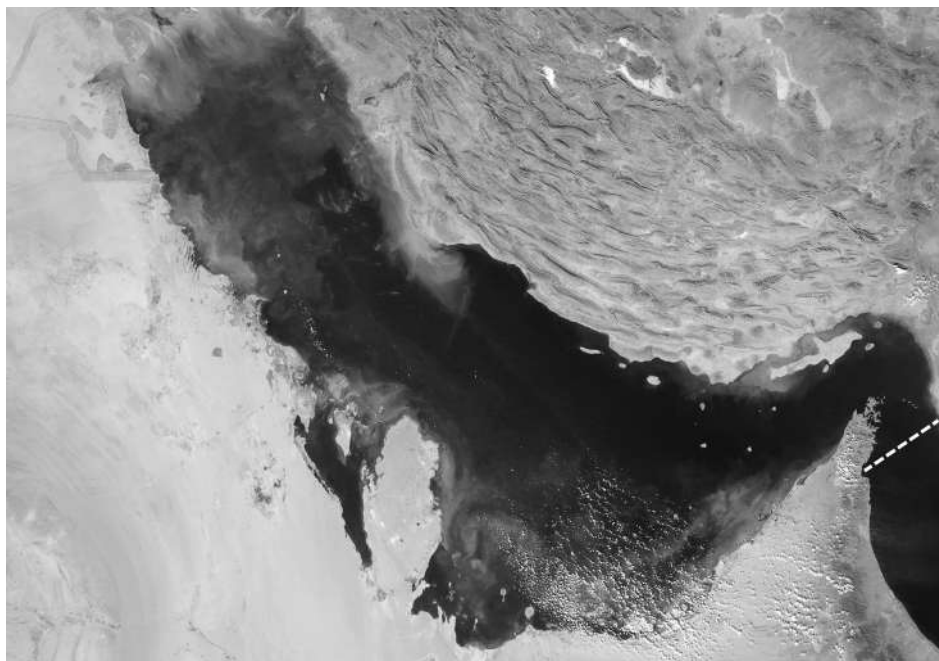
Příběh o potopě je tak sugestivní, že na to, kterou historickou událostí mohl být inspirován, se pokoušela přijít už spousta historiků (a ostatně i pseudohistoriků). Možná má vážně kořeny v reálné lidské zkušenosti. Když zhruba před osmnácti tisíci lety nastával konec poslední doby ledové neboli glaciálního maxima, začala celosvětově stoupat teplota a nakonec se zvýšila o čtyři až sedm stupňů. Do té doby sahal nesmírný ledový příkrov od severního pólu až po dnešní Berlín. S rostoucí teplotou však tyto ledovce roztávaly a voda z nich se vlévala zpět do oceánů. Ve spojení s faktem, že mořská voda se v důsledku ohřívání planety rozpínala, to způsobilo stoupaní hladiny světového oceánu v průměru o dva a půl centimetru ročně. Nakonec vystoupala o sto dvacet metrů, což by stačilo na zatopení čtyřicetipodlažní budovy. Moře pohltilo rozsáhlé pobřežní oblasti. Zaplavením pevninského mostu, který spojoval Rusko a Aljašku, se oddělila Asie od Ameriky, a vzhledem k nízké poloze oblastí v dnešním Severním

moři se stala ostrovem Velká Británie. V Mezopotámii byly následky právě tak dramatické.

Během doby ledové tekly řeky Tigris a Eufrat dalších devět set kilometrů rovinatým úrodným údolím plným bažin a lesů a do Indického oceánu ústily až za dnešním Hormuzským průlivem. Bylo to ideální místo pro lidská sídla a je pravděpodobné, že se zde lidé opravdu usadili. Ale dny této krajiny byly sečteny. V důsledku tání ledovců se asi před čtrnácti tisíci lety otevřel Hormuzský průliv a od té doby rovinná říční krajina ustupovala moři průměrnou rychlostí více než šedesát metrů za rok, tedy o více než metr za týden. Ve skutečnosti byly záplavy zřejmě nárazové podle toho, jak se voda přelévala přes terénní útvary. Všichni, kdo tehdy v této oblasti žili, museli být vyděšení. Sledovali, jak moře jen za jejich života postoupilo o celé kilometry, pohltilo vesnice i lesy. Jejich potomci byli v následujících staletích donuceni prchat na sever. Nemohli se nikde nadlouho usadit, protože vlny jim byly neustále v patách, a museli se adaptovat za pochodu. Takto zřejmě postupně utíkali, dokud se kolem roku 5000 př. n. l. teplota na planetě nestabilizovala a mořská hladina nedosáhla svého nejvyššího bodu. To je shodou okolností také doba, kdy do dějin vstoupila

Obrázek 3. Dnešní Perský záliv (NASA).

Bílá přerušovaná čára sleduje přibližnou polohu někdejšího pobřeží

nám známá sumerská kultura. Právě tehdy ze severních hor sestupovali podél řek na jih semitští zemědělci mluvící prapředkem akkadštiny. Možná se setkali s tímto cizím, osudem sužovaným lidem, který si na úprku od jihu nesl všechno své s sebou a rozprávěl příběhy o potopě, která zaplavila celý svět.

Ať už Sumerové přišli jakkoli, jejich vztahy se severněji žijícími Akkady představují jeden z prvních a nejúspěšnějších příkladů kulturní symbiózy ve starověkém světě. Sumerové sami sebe označovali jako *ùĝ saĝ gíg ga* čili „lid černé hlavy“, „černohlavci“, a Akkadové je nazývali *tsalmat-qaqqadi*, což v jejich jazyce znamenalo totéž. Snad se tedy od ostatních národů v regionu odlišovali i svým vzhledem. Tato nevědecká metoda už je minulostí, ale někteří antropologové v raných dobách oboru dokonce spoléhali na porovnávání lebek nalezených v Mezopotámii s vyobrazeními na sumerských reliéfech. Jenže ani dnes, kdy dokážeme analyzovat DNA, nemáme jasnou představu o tom, kdo Sumerové byli. Lidské pozůstatky jsou v této oblasti obvykle špatně zachovalé, a i kdyby se podařilo DNA přechytit, jen obtížně bychom s určitou mírou jistoty ztotožňovali některou z genetických skupin se starými Sumery. Rozdíly stírá i fakt, že po většinu sumerských dějin byla zjevně rozšířeným fenoménem dvojjazyčnost a mezi jednotlivými skupinami se přelévaly slovní zásoba i kulturní zvyklosti.

Jistě však víme, že v průběhu následujících staletí žili Sumerové a semitští Akkadové jedni vedle druhých. Jejich kultury plynuly vedle sebe, tak jako jejich dvě velké řeky, a sdílely své úspěchy a pokroky. Sdílely také rychle se rozšiřující města, která už před rokem 4000 př. n. l. vyrostla v ta největší, jaká kdy svět viděl. Sdílely však i své neúspěchy. Po dalších 2000 let byly jejich osudy nerozlučně spjaty.

* * *

Na reliéfech a dalších uměleckých vyobrazeních Sumerů vidíme, že nosili vlasy nahoře kudrnaté a po stranách krátce střížené. Proští muži oblékali suknice z ovčí kůže, zatímco bohatí barevné látky spředené z vlny a zdobené střapci a korálky. Mezi bohatými muži i ženami byly oblíbené šperky: nákotníky, náramky, náhrdelníky a ozdoby uší z mědi a někdy i ze zlata.

Sumerové věřili, že svět je zhruba kruhová pevnina, obklopená ze všech stran obrovskou vodní plochou. Mysleli si, že nad jejich hlavami leží další oceán, podložený pevnou klenbou oblohy, jež občas část vody propouští v podobě deště. Svou vlast nazývali *ki-en-gi(-r)*

neboli „země vznešených pánů“. Usedlá společenství Sumerů a Akkadů popisovali slovem *kalam*, „civilizovaný“. Naproti tomu *kur*, užívané pro hornaté oblasti, které planinu ohraničovaly, získalo další význam „vzpurný, barbarský, divoký“. A právě tak na ně musel působit okolní svět. Na jihu i západě zející Arabská poušť, zvlněné moře písečných dun, na nichž nešlo nic vypěstovat, domovina kočovných válečnických klanů. Na severu se tyčila bariéra skalnatého pohoří Taurus, obývané nezdolnými horaly, a východní okraj jejich světa utvářelo íránské pohoří Zagros.

Sumerové znali hrnčířský kruh, kolo a vůz, pluh i plachetnici. Stavěli s využitím komplexních obloukových kleneb a jejich stavitelé ovládali vlastně všechny architektonické techniky, které se používaly před érou oceli a betonu. Přišli na to, jak odlévat kovy, nejprve měď a později bronz. Nadchli se pro matematiku a účetnictví a zavedli pracované měřicí soustavy a také postupy pro dělení a násobení, na hliněných tabulkách dokonce zapsali první násobilkou v dějinách. Sumerskou matematiku používáme v každodenním životě i my. Základ jejich početní soustavy byla šedesátka, nikoliv desítka, a čas dělili na jednotky, kterými měříme dodnes. Vedle 60 sekund v minutě a 60 minut v hodině jsme od nich převzali také úhlovou míru o 360 stupních. Máme za to, že počítali do dvanácti tak, že na tři kůstky na každém ze čtyř prstů postupně poklepávali palcem téže ruky, zatímco na prstech druhé ruky počítali dvanáctky. Jakmile zdvihli všech pět prstů, dopočítali do šedesáti.

Díky vynalézavé nátuře se sumerská kultura stabilně rozvíjela i navzdory náročným přírodním podmínkám. Měli málo kamene a dřeva, a tak se místo toho naučili stavět z říčního bahna. Míchali ho se slámou, šterkem a keramickými střepy a cihly pak vypalovali na slunci nebo v pecích. Z hlíny vyráběli vše od hrnců a talířů až po srpy a psací tabulky. Stejně jako dnes se už tehdy v íráckých bažinách stavěly budovy ze stvolů rákosu svázaných do pevných, až metr silných trámů. Sumerové také rozšířili zemědělskou oblast kolem řek sítěmi hloubených zavlažovacích kanálů, které zároveň sloužily lodní přepravě zboží. K regulaci průtoku řek a zadržování jarních záplav stavěli přehradu a pro všemožná zařízení, která ve vodohospodářství využívali, měli také velké množství různých slov. Prašné solné pláně a bažinaté mokřady jižního Iráku se postupně proměnily v mozaiku zelených polností, na nichž se pěstovala pšenice, proso a sezam. Sumerové zakládali datlovníkové sady a ve stínu těchto houževnatých palem s výživnými plody pak pěstovali choulavější ovoce a zeleninu: granátová jablka, hrozny, fíky, cizrnu, čočku, pórek, česnek, okurky a ředichu. Podle

archeologických nálezů si starověcí Mezopotámci dopřávali pestřejší stravu než jejich sousedé. Na hliněných tabulkách jsme objevili i sumerské recepty. Jak rozmanitému jídelníčku se těšili, dává tušit recept na pokrm, kterému říkali *tuh'u*:

*Tuh'u. Použije se maso z kýty. Připravíš vodu. Přidáš tuk. Zprudka osmahneš. Vložíš sůl, pivo, cibuli, rukolu, koriandr, česnek stopečkatý, římský kmín a červenou řepu a [nadrťíš] pórek a česnek. Navrch posypeš koriandrem.*⁵

Řada historiků tvrdí, že k rozvoji organizované společenské struktury, kterou si se sumerskou civilizací spojujeme, vedlo právě hloubení kanálů a vodotečí. Rozsáhlé vodohospodářské soustavy vyžadovaly pečlivou projekční práci, technické znalosti a matematické výpočty, a ani jednoho by lidé nebyli schopni bez důkladného plánování. Bylo třeba zorganizovat dělnické party a vyplácet je v jídle a pivu, ustavovat předáky a dozorce, a především komplexní síť navrhovat a vytyčovat. To vše vedlo ke zrodu jakési rané byrokracie, která následně dala vzniknout prvním skutečným státům. Nemí náhodou, že nejvyšší místo v panteonu uctívaném prvotními Sumery zaujímal bůh vody Enki. Jeden sumerský mýtus mu připisuje, že vnesl pořádek do jižních bažin:

*Pluh připravil, jho i spřežení,
veliký kníže Enki bykům rohatým v řadě dal jít.
Promluvil k svaté brázdě
a pole obilí dobrému vzejít dalo.
Pána, jenž členku si nasadil, ozdobu vysoké stepi,
rolníka Enlilova s nástroji všemi,
Enkimdua, pána příkopů a kanálů,
Enki tam dosadil.*⁶

Podle sumerských textů bylo prvním městem v oblasti Eridu. V takzvaném *Sumerském královském seznamu* se o něm píše jako o místě, kde Enki rozhodl, že od nynějška má vládnout král: *Když království sestoupilo z nebes, bylo v Eridu. V Eridu se stal králem Alulim, který vládl 28 800 let. Alalngar vládl 36 000 let.*⁷ Z archeologických nálezů vyplývá, že město Eridu bylo založeno kolem roku 5400 př. n. l. a že lidé, kteří ho obývali, mluvili sumersky. Zanedlouho už bylo pouze jednou z hvězd v souhvězdí sumerských městeček, rozestých po jižním

Iráku. V odlehlých částech Arktidy se tou dobou stále ještě potulovala stáda mamutů srstnatých, přeživší z doby ledové.

Sumerská města nebyla prvními velkými lidskými sídly. Vykopávky v nalezištích Çatal Hüyük (7500 př. n. l.) a ještě starším Göbekli Tepe (9500 př. n. l.) dokazují, že lidé žili v takzvaných „protoměstech“ již několik tisíc let před Sumerem. Zpravidla se jednalo o anarchické, samoorganizované obce, které vypadaly asi jako brazilské favely a ze stavebního hlediska v nich nic nenasvědčuje přítomnosti centralizované vlády nebo městského plánování. Až v Sumeru však sledujeme vznik prvních skutečných městských států. Ty byly relativně malé, nejlidnatější z nich pravděpodobně neměly víc než deset tisíc obyvatel, a v jejich středu se nacházel chrám, odkud jim vládli *ensi*, zastávající současně i roli kněží. Podle pramenů míval *ensi* k ruce polodemokratickou radu starších, v níž byli zastoupeni muži i ženy. Hranice států byly vymezeny koryty příkopů a hraničními kameny vytesanými zvlášť k tomuto účelu. V téže době se prosazoval umělecký a architektonický styl, který dnes považujeme za typicky sumerský, a to vše doprovázel značný technický pokrok. Zdá se, že toto rané období se neslo v poměrně pokojném duchu. Takřka chybí doklady o tom, že by se města organizovaně pouštěla do válčení nebo že by udržovala pravidelné vojsko. Většina z nich neměla ani hradby. To však nevydrželo dlouho. Atmosféru nadcházejícího přechodného období vystihuje starý sumerský mýtus známý dnes jako *Inanna a Enki*. Popisuje technologii a vymoženosti usedlé společnosti, které Enki předal své dceři, bohyni Inanně, a ta je později předala Sumerům:

*Truhlářství, měditepectví, písářství, kovářství, sedlářství,
valchářství, stavitelství, košíkářství vzala si Inanna svatá. (...)
Rozum, vedení, obřady očištné, dům pastýřský, uhlířství, ovčín,
úctu, napětí, mlčení vzala si Inanna svatá.⁸*

Enki učí Inannu o rodině, náležitostech dědického práva a umění dobrého úsudku. Dává jí však i další dary, které prozrazují, že už se začínala drát na povrch i temná stránka civilizace:

*Hrdinství, sílu, nečestnost, čestnost, ničení měst, zvuk nářků. (...)
Znalost lži, zemi nepřátelskou (...) vzala si Inanna svatá.⁹*

Sumerové se již od svých mírumilovných počátků učili tomu, co jednou napíše Walter Benjamin: *Nikdy není dokumentu kultury, aby*

*nebyl zároveň dokumentem barbarství.*¹⁰ Přesto se jejich města rozrůstala, svou dostředivostí vtahovala další lidi a posouvala hranice systémů, na nichž stála společnost. Kolem roku 3200 př. n. l. nápor vyústil v mimořádný vynález, který zalil celou epochu září čerstvě zrozené hvězdy – psané slovo.

* * *

První známý příběh o vynálezu písma přináší sumerská epická báseň *Enmerkar a pán z Aratty*. Setkáváme se v ní s králem, který musí poslat tolik zpráv, že si je posel nedokáže všechny zapamatovat:

*Jeho řeč byla obsažná a rozsahem obšírná. (...) Protože ji posel,
jehož ústa byla unavená, nebyl schopen zopakovat, uplácál vládce
Kulaby trochu hlíny a napsal zprávu jakoby na tabulku. Dříve
nebylo psaní vzkazů na hlínu zavedeným obyčejem. Nyní, pod oním
sluncem a v onen den, se jím vsutku stalo.*¹¹

Sumerové disponovali prakticky neomezeným množstvím dvou věcí, jejichž spojení vznik psaného slova umožnilo, tedy hlíny, kterou měli pod nohama, a rákosu rostoucího v močálech a podél říčních břehů. Na tabulky z mokrého jílu dělali značky koncem uříznutého rákosu. Nejstarší hlíněné tabulky s klínovým písmem – název byl odvozen z typického tvaru rákosových otisků – byly vytvořeny v sumerském městě Uruk na konci 4. tisíciletí př. n. l. Mají ergonomický tvar tak akorát do ruky, tedy zhruba rozměry současného mobilního telefonu. Klínové písmo se zpočátku skládalo z přibližně patnácti set piktogramů, z nichž každý zastupoval celé slovo. Písaři však museli pracovat rychle, během dne přepisovali stovky písemností. Postupem času se tedy piktogramy přirozeně zjednodušovaly a stávaly se abstraktnějšími. Potom kdosi dostal výborný nápad, že by každý symbol mohl namísto celé myšlenky značit jen určitý zvuk, díky čemuž se počet znaků po roce 3000 př. n. l. snížil z patnácti set na zhruba šest set. Tak vznikaly první abecedy. Lidský mozek se navždy proměnil – a už samotní Sumerové dokázali díky nové metodě zaznamenávání a předávání znalostí skokově rozvinout své technické dovednosti.

Tento úsek mezopotamských dějin trval do konce 4. tisíciletí př. n. l. a dnes ho nazýváme uruckou kulturou – jejího nástupu si všímáme mimo jiné díky prudkému vývoji v hrnčířství, jež se sice technologicky zdokonalilo, nicméně nevzešla z toho keramika rafinovanější či

zdobnější. Předchozí obeidská kultura vyráběla na takzvaném pomalém kruhu mimořádně krásné kusy, malované výraznými geometrickými vzory v hnědé nebo černé glazuře. Tehdy se jednalo o luxusní předměty pro hrstku bohatých. Naproti tomu v urucké kultuře došlo k výraznému nárůstu produkce a zároveň poklesu kvality. Díky novince, takzvanému rychlému kruhu, začali totiž vyrábět hrnce a hliněné nádoby ve velkém dílenství dělníci a dovolit si je teď mohl každý. Nastala první éra sériové výroby.

V hliněných dokumentech ožívá čilý hospodářský ruch sumerských měst v číslech. Víme například, že v Girsu bylo zaměstnáno 15 000 žen v textilním průmyslu. Jedna továrna vyráběla ročně 1 100 tun mouky a současně také chléb, pivo, lněný olej, ale i mlýnské kameny, rákosové pletivo a hliněné nádoby. Pracovalo v ní 134 specialistů a 858 kvalifikovaných dělníků, z toho 669 žen, 86 mužů a 103 mladistvých obou pohlaví. Protože v této době neexistovala měna, byli dělníci vypláceni přímo v potravinách a jiném zboží. Nekvalifikovaný tovární dělník měl nárok na dvacet litrů ječmene měsíčně a dva litry oleje a dva kilogramy vlny ročně. Jeho nadřizený si mohl vydělat i dvojnásobek. Chudší dělníci si někdy museli příjem doplňovat půjčkami komodit, jako bylo stříbro, obilí nebo vlna, od věřitelů, kteří si vždy účtovali závrtné úroky.

Ze všech sumerských sídlišť se největšího vzestupu dočkalo to, podle nějž celé období nazýváme, tedy Uruk. Na konci 4. tisíciletí př. n. l.,

kdy zbývala ještě nejméně čtyři století do stavby nejstarší z egyptských pyramid a osm století do položení prvních balvanů ve Stonehenge, město Uruk se svou aglomerací čítalo nějakých devadesát tisíc obyvatel a zaujímalo plochu dva a půl kilometru čtverečního. Bylo to největší osídlení, jaké svět dosud spatřil.

V Uruku začíná nejstarší dochované literární dílo lidstva, *Epos o Gilgamešovi*. Skutečný historický král Gilgameš vládl městu zřejmě na počátku 3. tisíciletí př. n. l. Zanechal zjevně dostatečný dojem na to, aby se zapsal do bájesloví jako mytický hrdina, ze dvou třetin bůh a z jedné třetiny člověk.

Obrázek 4. Jedna z tabulek *Eposu o Gilgamešovi* (averz)

Během následujících staletí se příběhy o něm pravděpodobně předávaly ústně, než je zapsali do hlíny pozdější babylónští a asyrští písaři. Ačkoli je *Epos o Gilgamešovi* naplněn z mnohem větší části mýty než historickými skutečnostmi, vypovídá o tom, jak se měnila sumerská společnost. V první řadě je zřejmé, že začalo přibývat válečných konfliktů. Od začátku vyprávění se opakovaně zmiňuje něco, na co byli lidé ve městě pyšní, a to prstenec mohutných hradebních zdí:

*„Na hradbu uruckou vystup, procházej se po ní,
prozkoumej základy její, bedlivě prohlédni cihly,
zda její cihly nejsou z pálené hlíny
a její základy nepoložilo mudrců sedm!“¹²*

Můžeme usuzovat, že v této době už byly hradby pro mocné velkoměsto, kterým „Uruk hrazený“ byl, nutností:

*Tři roky nepřítel obléhal město Uruk;
brány byly zavřeny závorou i petlicí.
A ani bohyně Ištar neuměla zahnat nepřítele.¹³*

V centru města se tyčil chrám bohyně Ištar a také slavný čtyřposchoďový Bílý chrám, zasvěcený bohu nebes Anuovi, viditelný přes sumerskou pláň z velké dálky. Byl pokryt bílou sádrou omítkou, od níž se ve dne odrážel sluneční a po setmění měsíční svit. *Epos o Gilgamešovi* nám dává představu o rušném životě v chrámovém okrsku:

*Tři sary oleje přivlekli nosiči v koších.
(...)
Pro lid jsem porážel býky,
denně jsem pro ně zabíjel ovce.
Mošt, sezamové víno, olej a bílé víno...¹⁴*

Kdybyste se v této době procházeli ulicemi Uruku, měli byste před očima trhy obsypané zemědělskými výpěstky a výrobky – fazolemi a čočkou, granátovými jablky a datlemi, nádobami s datlovým sirupem a olejem – a pod nos by se vám linul kouř z vypalovacích i chlebových pecí a spolu s nimi leccaké nepříjemné pachy starověkého města. V lepších čtvrtích stály domy z pálených cihel, všude jinde se na sebe lepily jílové domky, obkládané zřejmě rákosovými rohožemi, tak jak se to za účelem ochrany před poledním žářem dělá v některých

částech Iráku dodnes. Pozorovali byste rolníky, jak nosí na zádech pořádné rákosové a obilné snopy, a honáky přivádějící z polí dlouhosrsté ovce a voly. Ženy by zatím tkaly, mlely mouku, vlekly lodě po kanálech, sbíraly hlínu a písek nebo pletly košíky z rákosí. Na stinných dvorcích byste sledovali muže, jak se v kruhu dělí o velký džbán piva ochuceného bylinkami a medem a upíjejí z něj dlouhými brčky z dutého rákosu.

Obchodní cesty vedly až do Indie, a tak se vliv urucké městské civilizace šířil jako vlny na rybníku. Úspěšný vzor záhy nacházel v okolí první napodobitele. Na sklonku 3. tisíciletí př. n. l. byl na vzestupu jiný sumerský městský stát, kterému se posléze podařilo Uruk na pozici nejvýznamnějšího hráče v regionu vystřídat. Jmenoval se Ur.

* * *

Město Ur leželo na pobřeží, přímo v místě, kde se řeka Eufrat vlévala do moře, díky čemuž se jakožto obchodní křižovatka dynamicky rozvíjelo. Jak už víme, jižní Irák byl to pravé, jestliže jste sháněli hlínu nebo rákos. Jenže prakticky všechny ostatní potřebné suroviny museli Sumerové dovážet. Ke svému štěstí měli vždy s čím obchodovat. Z celého starověkého Blízkého východu takřka jako jediní produkovali potraviny s velkými přebytky, navíc v různorodé skladbě, a proto se stali obilnicí celé oblasti. Výměnou za základní potraviny proudilo zpět cenné zboží. Z Íránské a Arménské vysočiny a později po moři z ostrova Kypr se dovážela měď. Cín na výrobu bronzu putoval dlouhými horskými průsmyky z Afghánistánu. Stříbro se plavilo na bárkách po Eufratu z tureckého pohoří Taurus, zatímco zlato se vozilo po souši z Egypta a lodí z Indie. Obyčejné stavební dřevo se těžilo nedaleko na východ, v íránském pohoří Zagros. Pro honosnější architekturu, paláce a zdobné městské brány však vyhovovalo pouze drahocenné cedrové dřevo, které bylo sváženo z libanonských hor po souši a dále plaveno po Eufratu. Jedna pasáž v *Eposu o Gilgamešovi* popisuje výpravu do těchto hor, na níž jde král zabít nestvůru, ukrást z lesa toto nádherné dřevo, svázat z něj vor a splavit ho po proudu řeky do Sumeru.

Ze svého kousku pobřeží v Perském zálivu vysílali Sumerové lodě do přístavů v dnešním Bahrajnu a Ománu a odtud dále za obchodem s jednou z nejstarších a nejzáhadnějších civilizací světa, kterou dnes nazýváme harappskou kulturou či kulturou poříčí Indu. Od ní pravděpodobně získávali nejrůznější koření a také drahé kameny. Zbožňovali zejména karneol a zářivě modrý lapis lazuli, které používali k výrobě šperků, amuletů, vykládaných hracích desek, hudebních nástrojů

i sošek, jimž nelze upřít eleganci. Hrobové výbavy objevené v Uru vypovídají nejen o tom, že místní elity ve svých rukou soustředily neuvěřitelné bohatství, ale také o dokonalém zvládnutí uměleckých řemesel, jež svědčí o existenci vyspělé umělecké obce.

Jeden takový artefakt nalezený v královské hrobce v Uru poskytuje jedinečný vhled do života starých Sumerů. Jedná se o malý zdobený kus nábytku mistrně vykládaný mozaikou z perleti, červeného vápence a lapisu lazuli, která dopodrobna zachycuje výjevy z každodenního života před více než čtyřmi tisíciletími. Dnes se mu říká Standarta z Uru či Urská standarta (viz barevná obrazová příloha, první část, obrázek iii). Na jedné straně jsou znázorněni Sumerové ve válce: čtyřkolové vozy tažené osly, vojáci v kožených pláštích a přilbách, muži s kopími a sekerami. Druhá strana zobrazuje Sumery v míru: řada rolníků a pastevců při práci, písaři s vyholenými hlavami sedící u stolů, hudebník hrající králi na lyru.

* * *

V polovině 3. tisíciletí př. n. l. dosahovala urbanizace v sumerském světě svého vrcholu a Ur svou ekonomickou silou zcela dominoval. Během pouhých několika staletí však jeho vliv ochabl. Nastávalo další období militarizace, města napříč oblastí se obehnila hradbami a síla obchodu a diplomacie, zdá se, již nestačila. Jedním z měst, která se v této nové, násilné éře prosadila, byl Lagaš. Tento otrokářský městský stát na řece Tigris zbohatl na tom, že přepadal horské vesnice, unášel lidi a obchodoval s nimi po celém regionu. Někdy kolem roku 2500 př. n. l. se vládce Lagaše, muž jménem Eannatum, dostal do sporu se sousedním městem Umma. Snad kvůli zemědělské půdě podél řeky. Města se mezi sebou pustila do války. Něco z ducha této doby dobře vystihuje takzvaná Supí stéla, umně tesaný památník, který na tento konflikt upomíná. Horní část zobrazuje lagašského krále Eannatuma, jak vede do boje své vojáky vyzbrojené kopími a oštěpy. U toho stojí napsáno:

Muž větru.

(...)

Eannatum v Ummě

jako ničivá dešťová bouře

zanechal za sebou potopu.

(...)

*Ummu zdolal
a dvaceti mohylami za to
zasypal.¹⁵*

Násilí je zde ztvárněno velice názorně. Když se ummští vojáci snaží z krvavé bitvy uprchnout, lagašští je bodají a zadupávají pod nohama. Nad hlavami jim krouží supi s usekanými hlavami ummských vojáků v zobáčích. Hodují na jejich jazycích a očích. Vyobrazení masakru živě obzvláštní rozkoší z ohavného nemilosrdenství jako by ztělesňovalo změnu na duchu sumerského válečnictví.

Obrázek 5. Detail ze Supí stély s mrchožravými ptáky odnášejícími hlavy zabitých vojáků.

Snad i díky tomuto étosu nelítostnosti si otrokářské město Lagaš později podmanilo velkou část jižní Mezopotámie a založilo útvar označovaný některými historiky za první skutečnou říši na světě. Lagašská říše však vydržela jen asi sto let. Za tehdejších podmínek bylo náročné spravovat byť jen jediné město a Lagaš jednoduše přexpanoval. Po

Eannatumovi převzal trůn jeho bratr a potom další a další králové, až na něj usedl muž jménem Urukagina. V té chvíli se podrobené město Umma v čele s tehdejším vládcem Lugalzagesim chopilo své příležitosti.

I když přesně neznáme tajemství Lugalzagesiho úspěchu, tušíme alespoň, že choval zuřivou touhu pomstít se Lagašské říši. Porazil krále Kiše a Larsy, kteří říši zachovávali věrnost, a pak se vydal na Ur a Uruk. Když padly i ty, Lugalzagesi přesunul své hlavní město do mohutně opevněné urucké citadely. Nakonec vytáhl na samotný Lagaš. Král Urukagina neodolával dlouho. Lugalzagesi prorazil hradby, město vyplenil a srovnal se zemí. Tento čin byl i na tehdejší poměry otřesný. Jedna z nalezených hlíněných tabulek, vytvořená zřejmě písařem nebo knězem žijícím v Lagaši, líčí zpusťování města s rozčilením a zármutkem:

*Muži z Ummy se vypleněním Lagaše dopustili hříchu proti
bohu Ningirsuovi! Moc, které se jim dostalo, jim má být odňata!
Hříchu na straně Urukaginy, krále Girsu, není. Co se však týče
Lugalzagesiho, patesiho z Ummy, nechť jeho bohyně Nidaba tento
hřích nese na své hlavě!¹⁶*

Poté už byl Lugalzagesi nezastavitelný. Postupoval proti proudu obou řek na sever a dobyl všechny oblasti, které si dříve nárokoval Lagaš. Jeden nápis dokonce tvrdí, že dobyl všechny země mezi takzvaným Horním a Dolním mořem, tedy od Perského zálivu až k pobřeží Středozemního moře:

Když bůh Enlil, král zemí, svěřil Lugalzagesiovi kralování nad zemí, (...) dobyl je od východu slunce až po jeho západ a v té době si vytyčil přímou cestu od Dolního moře přes Eufrat a Tigris až k Hornímu moři. Od východu slunce až po jeho západ mu Enlil udělil vládu.¹⁷

Podle všeho přehání. Ve skutečnosti díky archeologům víme, že Sumerové nikdy nebyli schopni udržet vzdálené kolonie na delší dobu. Pravděpodobnější je, že Lugalzagesi podnikl úspěšný nájezd na pobřeží Středozemního moře, kde pálil a plenil, a zpátky do Uruku přivezl bohatou kořist. Smělé prohlášení sumerského vladaře, první svého druhu, ovšem zanechalo nesmazatelný otisk do budoucna. Ideál krále, který si dokáže podmanit všechny země v mezimoří, opanoval představivost všech vládců, kteří přišli po něm.

I král Lugalzagesi, tak jako vládci Lagaše před ním, navzdory všem svým úspěchům prostě přexpendoval. Jeho říše přerostla správní kapacitu, kterou umožňovala tehdejší doba, a od té doby vypukala povstání a občanské války mezi jednotlivými sumerskými městskými státy. Za tohoto rozvratu si na nadvládu začínal myslet další velký mezopotamský národ, Akkadové, kteří až do této chvíle byli v rámci civilizace vzniklé na jihu Iráku jakýmsi juniorním partnerem. Do nepokryté občanské války proti vládnoucím Sumerům je vedl muž, který se do dějin zapsal jménem, jež v akkadštině znamená „pravý vládce“. To jméno znělo Šarrukén, později také Sargon, a přineslo soumrak sumerského věku.

* * *

Stejně jako mnoho dalších příběhů z mytizovaných dějin Mezopotámie bude i vyprávění o původu Sargona Akkadského tak trochu povědomé každému, kdo vyrůstal na příbězích z bible. Chlapec, jehož první řečí byla akkadština, se narodil kolem poloviny 24. století př. n. l. Prý chudé matce, jež ho zanechala v rákosovém koši na řece. Tak to uvádí jeden pozdní babylónský text:

*Má nuzná matka mě počala, v tajnosti mě porodila. Vložila mě do košíku z rákosí, asfaltem mi zatřela dvířka. Hodila mě do řeky, ta se přese mě nepřelila. Řeka mě vynesla na hladinu.*¹⁸

Podle legendy nemluvně nalezne v královském paláci sumerského města Kiš dělník, který nedaleko kope kanál. Stará se o děcko jako o vlastní a vychovává z něj zahradníka:

*Akki, čerpač vody (...) vyzdvihl mě, Akki, čerpač vody, jako svého syna (...) vychoval mě, Akki, čerpač vody, učinil mě svým zahradníkem.*¹⁹

Stejně jako biblický Mojžíš ani tento nalezenec neměl zůstat v nízkém postavení. Mladému Akkadovi zjevně nechybělo charisma a brzy byl přijat do paláce jako číšník, aby nosil víno sumerským knížatům a královské rodině. Z této pozice, jak vypráví mýtus, jakýmsi podivuhodným zvratem osudu svrhl starého krále a sám převzal vládu nad Kišem:

*Čtyři roky jsem vládl království. Černošlavým národům jsem panoval a vládl. Mocné hory bronzovými sekerami jsem ničil. Vyšplhal jsem na horní hory, nižší hory jsem prorazil.*²⁰

Tím však neskončil. Kiš byl stále poddán králi Lugalzagesimu, který sjednotil Sumer do jednoho království, a Sargon snil o tom, že svou nově nabytou mocí svrhne sumerskou nadvládu a stvoří novou, akkadskou velmoc. Aby toho dosáhl, musel tnout do samotného srdce Lugalzagesiho říše a udeřit na hlavní město Uruk. Vhodná chvíle se naskytla, když král Lugalzagesi odtáhl s vojskem, asi aby rozšířil svůj vliv ve Středomoří. Jelikož sumerská vojska vyrazila na válečnou výpravu, Uruk byl chráněn jen slabě. Přesto byl úkol, který si Sargon vytkl, velmi nesnadný. Když se on a jeho muži hotovili k útoku, vysoké hradby města Uruk, zvěčněné v *Eposu o Gilgamešovi*, před nimi musely čnít až do nebes. Sargonův plán nicméně vyšel. Jeho muži se řítili přes hradby a obránci prchali. Sargon se města zmocnil, a než mohly dorazit posily, několik úseků těchto slavných hradeb pobořil. Tímto hluboce symbolickým aktem zároveň zasadil ránu celé Sumerské říši.

Král Lugalzagesi obrátil své vojsko, z dalekých krajín se vydal na pochod zpět a cestou přidružil všechny sobě poddané krále. Podle

toho, co stojí v nápisech, nakonec pod jeho praporem kráčelo snad padesát králů. Měli snadný úkol – rozdrtit jeden malý městský stát. Jenže Sargon patřil k těm generálům, podobně jako dlouho po něm Hannibal nebo Napoleon, kteří dokázali zvrátit bitvu ve svůj prospěch bez ohledu na nepřízeň osudu. O tom, jak se mu to podařilo, žádné podrobnosti nevíme, nicméně Sargonovo skrovné vojsko v lité bitvě proti soustředěným silám celé říše zvítězilo.

Sargon zajal krále Lugalzagesiho a nechal ho přivést branami svatého města Nippuru s dřevěným jhem na krku jako vola. To byla samozřejmě potupa, ale Sargon měl evidentně v povaze i milosrdenství, ve starověkém světě vzácnou vlastnost. Ušetřil Lugalzagesiho život, a dokonce mu dovolil ujmout se funkce správce Uruku, pokud odpřisáhne věrnost. Sám pak založil pro svou říši nové hlavní město a pojmenoval ho Akkad. Nápis na soše z Nippuru tvrdí, že Sargon dobyl i většinu ostatních zemí dříve ovládaných sumerským Kišem a další území až k libanonským lesům a šedavému pohoří Taurus v dnešním Turecku:

Sargon, král Kiše, zvítězil ve třiceti čtyřech bitvách až k okraji moře a zbořil jejich hradby. (...) Sargon, král, se poklonil před [bohem] Dágonem (...) a on mu dal Horní zemi (...) až k Cedrovému lesu a ke Stříbrné hoře.²¹

V každém dobytém městě si Sargon dal záležet na tom, aby strhl hradby a snížil tak riziko vzpoury. Své panství nad celou zemí obřadně demonstroval, když omyl své zbraně ve vodách Perského zálivu i Středozemního moře. Jakmile se doválčilo a prach se usadil, začal Sargon s reformami. V zájmu stability říše posiloval centralizovaný správní aparát a nechal upravit například i kalendář. Na tehdejší poměry byl poměrně pokrokovým vládcem. Byl však také Akkadem a, jak bychom asi řekli dnes, stoupencem nacionalismu.

Až dosud byla jazykem královských nápisů na palácích a chrámech sumerština. Za Sargonovy vlády byla v těchto oficiálních textech poprvé použita akkadština. Klínopis, určený původně k zápisu sumerštiny, byl přepracován pro akkadštinu. Sargon si také udělil nový titul „král Akkadu“, jmenoval do klíčových vládních pozic své akkadské soukmenovce a posádky sumerských měst obsazoval akkadskými vojáky. Mezi oba národy Mezopotámie, které žily a rostly po tisíciletí v pospolitosti, byl vražen klín. Sargon vládl padesát pět let a ke konci jeho vlády se odpor, který doutnal v jižních, sumersky mluvících

městech, rozhořel naplno. Jak se připomíná v jednom z pozdějších babylónských textů:

*Později, když byl stár, se proti němu vzbouřily všechny země.
Obléhali ho v Agade [Akkadu], Sargon vytáhl do boje a dosáhl
jejich porážky; přivodil jejich pád a zničil jejich do šíra rozprostřené
zástupy.²²*

Sargonovy nesporné vojenské schopnosti však nemohly říši udržet pohromadě navěky. Poté co kolem roku 2279 př. n. l. zemřel, se jeho synové Rímuš a Man-ištušu dlouhá léta snažili podrobit si jihosumer-ská města Ur, Umma, Lagaš a Adab. Mír v říši však obnovil až Sargonův vnuk Narám-Sín, když v jejím jižním těžišti potlačil sumerské povstání. Následně se pokoušel oba provázané národy Mezopotámie usmířit, opustil titul svého otce „král Akkadu“ a vládl pod diplomatic-tějším titulem „král Sumeru a Akkadu“.

Ve skutečnosti už ale Sumerové nebyli hybnou kulturní silou regio-nu. Sumerština coby izolovaný jazyk ve své vlastní, zvláštní jazykové rodině nebyla snadno zvládnutelná pro nikoho v širém okolí. Mno-zí z obchodních partnerů říše hovořili semitskými jazyky, blízkými příbuznými akkadštiny, a tak akkadština postupně nahrazovala su-merštinu nejen jako oficiální královský jazyk, ale stále více i jako *lin-gua franca* obchodu. Pro kupce v přilehlých provinciích to mohlo být s akkadštinou podobné, jako když se mluvčí angličtiny učí němec-ky nebo francouzsky, zatímco sumerština byla srozumitelná asi jako korejština nebo maďarština. Oba národy Mezopotámie pěstovaly po staletí dvojjazyčnost, ale postupně se všichni Sumerové naučili mluvit akkadsky, zatímco stále méně Akkadů mluvilo sumersky. Jazyk Sume-rů se vytrácel a s ním začaly z historických pramenů mizet i některé je-dinečné kulturní prvky, které je odlišovaly od jejich sousedů. Dny Ak-kadské říše však byly také sečteny a Sumerové měli dostat šanci, aby ještě jednou otiskli svou stopu do dějin.

* * *

Když mírotvorce Narám-Sín zemřel, převzal vládu jeho syn Šar-kali-šarri, Sargonův pravnuk. Ve čtvrtém roce jeho kralování se na nebe-sích zjevilo znamení. Kolem roku 2215 př. n. l. proletěla ve vzdálenosti 200 milionů kilometrů od Země kometa známá dnes jako Hale-Bopp. Od té chvíle se řítila Sluneční soustavou po své dost dlouhé eliptické

dráze více než čtyři tisíce let, aby se roku 1997 jako zářivá šmouha vrátila na naši noční oblohu.

V době Sumerské říše šlo jednoznačně o nejjasnější kometu s nejdelším ohonem, jaká kdy byla pozorována. Celých osmnáct měsíců byla viditelná pouhým okem. Když ji v roce 1997 pozorovalo devětatřicet členů kalifornského apokalyptického kultu Heaven's Gate, přimělo je to k hromadné sebevraždě pomocí smrtící směsi vodky a fenobarbitalu. Věřili, že jejich duše odnese vesmírná loď, která se skrývá za duhovým ohonem komety. Jaký účinek mohl mít pohled na tuto kometu o čtyři tisíciletí dříve ve starověkém Sumeru, si můžeme jen představit. Jedni snad pozvednutými zraky spatřili požehnání bohů. Druzí pohlédli na osamělého vesmírného poutníka a uviděli znamení zkázy. Jak se ukázalo, pravdu měli ti druzí.

Za vlády Šar-kali-šarriho došlo k náhlé a dosud neobjasněné proměně globálního klimatu. Ta je známa pouze pod poněkud tajemným názvem „4,2-kiloyear event“ a někteří výzkumníci ji s opatrností dávají do souvislosti se změnami, které nastaly v oceánském proudění v severním Atlantiku a kaskádově zapůsobily napříč křehce propojenými klimatickými systémy celého světa. Bez ohledu na příčinu byly dopady naprosto drastické. Na různých místech planety se tento jev časově shodoval s obdobími nižších dešťových srážek. Výzkumy sedimentovaných prachových vrstev v Iráku a jinde na Blízkém východě prokázaly, že roční úhrn srážek prudce poklesl a podnebí bylo mnohem sušší. Každoroční říční záplavy, na nichž záviselo zemědělství, často vůbec nepřišly a nastal hladomor. Období sucha a hladomorů trvalo více než sto let, podle některých odborníků dokonce čtyři sta let. Zmínky o něm se objevují v tehdejších egyptských textech a dnes bývá spojováno také s řadou dalších civilizačních zhroucení, z těch nejvýznamnějších jde vedle egyptské Staré říše také o Harappskou kulturu v údolí Indu a kultury Liang-ču v Číně.

Mezopotámii, kde stále vládla Akkadská říše, se podle všeho náhle nedostávalo základních zdrojů. Dny přebytku potravin byly ty tam a některá města v sušších oblastech na severu byla úplně opuštěna. Po smrti Šar-kali-šarriho kolem roku 2193 př. n. l. se akkadskými zeměmi šířil nepokoj a drsné občanské války. *Sumerský královský seznam* líčí toto období takřka sarkastickým tónem:

*Kdo tedy byl král? Kdo nebyl král? Irgigi byl král, Nanum byl král,
Imi byl král, Ehulu byl král; tito čtyři králové vládli tři roky.²³*

Rozvrat nezůstal bez povšimnutí. Z hor nad pláněmi Mezopotámie mu tiše přihlížel jeden kočovný národ, kmen Gutejců. Kdo Gutejci byli, jakým jazykem mluvili a které bohy uctívali, netušíme. Tehdejší texty, mezi nimi *Kronika Esagily*, se však o těchto kočovnicích vyjadřují obzvláště opovržlivě: *Gutejci byli nešťastníci, kteří nevěděli, jak uctívat bohy, neznali správné obřadní obyčeje.*²⁴ Celá léta pořádali loupežné nájezdy přes hranice Akkadské říše, vypalovali vesnice a kradli dobytek. V dopise z doby vlády Šar-kali-šarriho vzkazuje jeden akkadský kníže, který vlastnil půdu při hranicích území Gutejců, svému správci či předákovi, aby nebral ohled na jejich útoky a nahnal dělníky zpět k práci, a je přitom jasné, že on sám zůstává v bezpečné vzdálenosti:

*Obdělávej pole a hlídej dobytek! A už mi neříkej: „Jsou tu Gutejci, nemohl jsem obdělávat pole.“ Rozestav hlídky v odstupu jedné pěší hodiny a ty běž obdělávat pole! (...) Když zahlédnete nepřátele, (...) odveď dobytek do města. (...) Tentokrát přísahám při životě krále Šar-kali-šarriho, že pokud Gutejci dobytek odeženou, tak až přijedu do města, nedám ti žádné stříbro. Ty sám budeš doplácet.*²⁵

Ve chvíli, kdy byl Akkad oslaben suchem, Gutejci zaútočili. Tentokrát nesjeli z kopců jako nájezdníci, ale jako okupanti, kteří do Sumeru vtrhnou a jeho země si zaberou pro sebe. Zajímavý literární text *Prokletí Akkadu*, napsaný o několik století později, vypráví, že Gutejce povolal jako trest bůh Enlil, rozhněvaný akkadským králem. Horalé jsou vykreslováni jako obludná stvoření, jejichž řeč Sumerům zněla jako štěkot psů:

*Gutejcům, kteří jak pravý národ pouta svá neznají,
jejichž slova, ač lidem se podobají, jak psi štěkot zní,
Enlil z hor sestoupit dal.
Vlna za vlnou jako kobylky pokryli zemi,
jako síť na zvěř stepní ruce své roztáhli,
pod rukama nikdo jim neprošel.
(...)
Lidé všech zemí plakali hořce za zdmi svých měst.*²⁶

Tyto útoky měly nejspíše podobu bleskových přepadů. Gutejci napadali zásobovací trasy a zanechávali za sebou spálenou zemi. Když se přehnali přes hlavní město Akkad, zničili ho tak důkladně, že trošky už nikdy nikdo nenašel. Jejich výboje zdevastovaly hospodářství

a již tak zesláblá, suchem a válkou zmítaná společnost se pod jejich nápurem zhroutila.

Gutejci se pokusili založit vlastní dynastii a Sumeru a Akkadu vládnout, jenže jak poznali i další okupanti v Mezopotámii za našich vlastních časů, je mnohem snazší společnost přemocť než jí vládnout. Klínopisné prameny nasvědčují, že gutejský aparát se příliš neangažoval v tom, aby zůstalo v chodu zemědělství, neudržoval písemné záznamy a vlastně ani veřejný pořádek. Gutejci byli negramotní a správa říše, která se po staletí spoléhala na psané slovo, jim nepochybně činila potíže. Z důvodů, jež znali jen oni sami a které možná vyplývaly z jejich kočovného způsobu života, údajně odmítali držet hospodářská zvířata v ohradách, a tak je vypustili a nechali jim volný pohyb. Jejich politika přinesla další hladomor a obrovský nárůst cen obilí. Veškerá infrastruktura, vypráví *Prokletí Akkadu*, se začala hroutit:

*Na jeho březích, po nichž chodili ti, kdo lodě vlekou, vyrostla vysoká tráva,
na cestách pro vozy určených vybujel plevel.*

*A ještě, na jeho březích, po nichž chodili ti, kdo lodě vlekou, kde kdysi se
kanálů tyčily náspy,*

*nikdo za horskými kozami, za ovce divokými, za hbitými hady hor
nechodil.*

Step jeho, rodící kdysi nejlepší trávu, plodila jen rákos nářku...²⁷

Gutejci okupovali jih dnešního Iráku déle než sto padesát let a podle všech dostupných ohlasů to byl čas strádání, jakási doba temna, z níž se dochovalo jen malé množství písemných pramenů nevalné kvality. Odpor ke gutejské nadvládě narůstal a ve vratké okupaci viděli příležitost členové nyní marginalizovaného sumerského obyvatelstva. Jeden z nich, Utuchegal, snad správce Uruku, se chopil své šance zhruba v roce 2114 př. n. l., právě v okamžiku, kdy na trůn nastoupil nový gutejský král jménem Tirigan. Utuchegal shromáždil povstalecké vojsko a zastavil se v chrámu Išura, sumerského boha bouří, aby mu přinesl oběť. Pravděpodobně obětoval jehně nebo kozla a před oltářem zazpíval prastarou modlitbu. Pak teprve se vydal na pláň vstříc gutejským generálům a sumerská armáda pod jeho vedením zvítězila. *Sumerský královský seznam* líčí, že Tiriganova vojska byla rozprášena. Sumerové definitivně odvrhli nadvládu Akkadů i Gutejců.

Utuchegal zahájil éru, které se dnes říká Třetí dynastie urská nebo Novosumerská říše. Někteří historici jí přezdívací i „sumerská renesance“. V té sumerská kultura rozkvetla naposled.

Do Sumeru se vrátila královská moc, ale sám vzbouřenecký král Utu-chegal dlouho nevládl. Zemřel za neobvyklých okolností po pouhých sedmi letech. Údajně zahynul, když se protrhla říční hráz, kterou kontroloval, a smetla ho. Na trůn pak nastoupil jeho ctižádostivý místo-
držící jménem Ur-Nammu a někteří historikové samozřejmě vznesli otázku, zda měl v protržení oné přehrady prsty – pokud se vůbec nějaká přehrada protrhla.

Bez ohledu na to, jak se dostal k moci, se Ur-Nammu ukázal jako schopný vládce a ve veřejné správě přímo vynikal. Standardizoval bronzová závaží, která používali obchodníci na trzích, a zavedl všeobecně platnou jednotku pro odměřování stříbra, takzvanou minu, odpovídající šedesáti šekelům, čímž položil základy pro vznik prvních měn.

Buď on, anebo jeho syn Šulgi nám také zanechal nejstarší dochovaný právní kodex, takzvaný *Ur-Nammuův zákoník*, který slavnějšímu *Chammurapiho zákoníku* předchází o tři staletí. Zajišťoval odměnu ve výši dvou šekelů pro každého, kdo vrátí uprchlého otroka jeho páno-
vi, a stanovoval náhrady ve stříbře za různé druhy zranění. Pokud by člověk jinému vypíchl oko, měl by podle zákoníku poškozenému zaplatit půl miny stříbra, a pokud by mu uřízl nohu, deset šekelů. Tento zákoník měl vliv na pozdější právní knihy a jeho ozvuky nalézáme i v hebrejské biblí.

Ur-Nammu byl také znamenitým stavitelem. Budoval ve městech Nippur, Larsa, Kiš, Adab a Umma. Obnovil v království silnice a zavlažovací příkopy, za vlády Gutejců po generace zanedbávané. Ze všeho nejraději však stavěl zikkuraty. Tyto stupňovité věže, podobající se vrstvenému svatebnímu dortu, sloužily jako ústřední body sumerské bohoslužby. Brzy mělo ve svém středu zikkurat každé sumerské město. Největší z nich postavil Ur-Nammu ve svém domovském Uru.

Zikkurat v Uru byl obrovský, tyčil se třicet metrů nad zemí, tedy zhruba do výšky desátého patra, a čněl tak osamocen nad všechny ostatní budovy ve městě. Byl postaven z cihel z pálené hlíny spojených asfaltem. Má se za to, že jen stavba základny zabrala nejméně patnácti stovkám dělníkům více než pět let. Obrovitý, vypínající se útvar mohli vidět na obzoru rolníci vzdálení až dvacet kilometrů – pro ně byl znamením síly města Ur a boha, který v něm žil. Přes tento pozdní rozmach, který Sumerové zažívali, byla jejich epocha definitivně u konce. Částečně za to mohla půda pod jejich vlastníma nohama.

Všechna říční voda má v sobě malé množství solí a dalších minerálů. Vody Tigridu a Eufratu protékají vápencovými skalami pohoří Taurus, a tak jich obsahují více, než je obvyklé. Sumerové se takto rozmohli i díky mistrnému zvládnutí zavlažovacích systémů. Jenže když zemědělci odváděli vodu do polí, aby nasýtila jejich plodiny, horké slunce ji odpařovalo a stopy solí zůstávaly. V místech s přiměřeným množstvím srážek se tyto soli odplavují, ale ve vyprahlé Mezopotámii se časem hromadily a bránily rostlinám v růstu.

Z meziročních výkazů, vedených sumerskými písaři s velkou pečlivostí, vyvstává bezútěšný obraz. Od roku 2350 př. n. l. zachycují postupné snižování výnosů plodin v celé oblasti a to, že na vině mohl být obsah soli v půdě, prozrazuje jeden výmluvný detail. Zatímco výnosy odolnějšího ječmene, který sůl snáší, zůstávaly téměř konstantní, u pšenice, hlavní plodiny Sumerů, se v průběhu staletí stále snižovaly. Texty nalezené ve městě Girsu dokládají, že kolem roku 3500 př. n. l. se pšenice a ječmen pěstovaly ve stejném množství, ovšem po tisíci letech zavlažování se pšenice na úrodě podílela pouze z jedné šestiny. Jen o pár set let později, ve 21. století př. n. l., už pšenice tvořila méně než dvě procenta roční úrody. To ukazuje na prudký nárůst obsahu soli v půdě a na zoufalou snahu, s níž se Sumerové snažili novým podmínkám přizpůsobit.

Sumerové se do solné krize nevrátili hlava nehlava. Kromě toho, že se přeorientovali z pšenice na ječmen, vyvinuli také nové metody odvodňování. Jenže zasolení půdy je pro zemědělce v Iráku problémem i dnes, navzdory všem moderním technologiím a vědeckým poznatkům. I když se tedy lidé ve starověku snažili zmírnit úpadek svého zemědělství, seč mohli, směřovali k němu sice pomalu, ale nezadržitelně. Zemědělská půda rok od roku degradovala, a přitom rostoucí počet obyvatel v sumerských městech a vleklé, sto let trvající sucho zvyšovaly nároky na její výnosy. Nakonec svrchní vrstvu půdy zcela překryla sůl a nerostlo už skoro nic. Když dnes chodíte po iráckých pouštích, v některých oblastech vám praská pod nohama drobná křusta. Je to tatáž sůl, která před více než čtyřmi tisíciletími zadusila život v Sumeru a celou jeho civilizaci. Smrtnou ránu však sumerské kultuře nezasadila půda, ale hrot kopí.

* * *

Zatímco Sumerové ze své zasolené země vydobývali stále nižší výnosy, nepřátelé v okolí opět vycítili jejich slabost. Po neúspěšném pokusu

o vybudování říše se Gutejci vrátili ke svému kočovnému způsobu života v horách, stále nicméně představovali nebezpečí pro sumerské země, kde přepadali pohraniční města a kradli dobytek. Těžkou ranou byla ztráta krále Ur-Nammua, který zahynul v bitvě, zřejmě právě při pokusu o zahnání nájezdníků. Epická báseň *Ur-Nammuova smrt* zachycuje i následný nezadržitelný pád celé říše:

Nastalo ticho. Když padl on, který byl životní silou Země, zborčila se Země jako hora; jako cypřišový les byla vyklučena, její vzezření proměněno.²⁸

Po Ur-Nammuovi následovali další čtyři sumerští králové. Někteří z nich, například Šulgi, který nastoupil na trůn v roce 2094 př. n. l., se těšili úspěchům na bitevním poli a ze všech sil podporovali a reformovali hospodářství. I jejich vláda se však vyznačovala suchem, sníženými výnosy plodin a neutuchajícím ohrožením z horských oblastí. Jelikož se sucho stupňovalo a potravin ubývalo v celém regionu, uchýlovalo se i čím dál více kočovníků k nájezdům a drancování, aby si zajistili obživu. Hranice Sumeru a Akkadu už neohrožovali zdaleka jen Gutejci.

Obzvlášť nebezpečný byl kmen zvaný sumersky Martu a akkadsky Amurru. Tento semitský národ pastevců ovcí, známý dnes pod jménem Amorité či Amorejci, vytlačovaly sucho a hladomor z hor v dnešní Sýrii a Libanonu na východ k sumerským zemím. Tak jako Gutejce považovali Sumerové i je za divochy a barbary a psali o nich zároveň s opovržením i s obavami:

Jejich ruce jsou zhoubné a rysy opičí. Je to ten, kdo pojídá, co Nanna zakazuje, a neprojevuje úctu. Nikdy se nepřestávají potulovat, (...) hyzdí přibytky bohů. Jejich představy jsou pomýlené, jen vyvolávají nepokoje. Je to ten, co odívá se do kůží dobrých leda na pytle, (...) žije ve stanu, vystaven větru a dešti, a nedokáže řádně odříkat modlitby.²⁹

Všechny následující krále Novosumerské říše spojovalo odhodlání amorejské nájezdy i přes slabost státu zastavit. Z nařízení krále Šu-Sína, jenž se ujal vlády v roce 2037 př. n. l., byl vybudován bezmála třisetkilometrový pás opevnění, který vedl mezi Eufratem a Tigridem a dále do kopců na severovýchod. Ujal se pro něj název Amorejská zeď, jiné tehdejší označení bylo též „Hradba před Vysočinou“. Jelikož se z ní dosud nic nenašlo, není známo, jak přesně vypadala, nejspíš

se ale jednalo o zemní val, který na délku vydal za dva Hadriánovy valy, s pevnostmi a snad vodním příkopem napájeným ze zavlažovací sítě. V zásadě proměnil zemědělskou půdu mezi Tigridem a Eufratem v obrovskou vodní pevnost chráněnou z jihu mořem, ze severu opevněním a ze dvou zbylých stran řekami. Jenže nakonec byla zeď k ničemu. Svůj účel mohla plnit pouze za stálé přítomnosti vojenských posádek, sumerskému státu ovšem dělalo čím dál větší problémy ji zajistit. Stavba opevněné linie nebyla projevem síly, ale krajním opatřením bortící se říše.

* * *

Poslední sumerský král, Šu-Sínův syn Ibbi-Sín, nastoupil na trůn v roce 2028 př. n. l. Ještě toho roku se od říše odtrhlo na východě město Ešnunna a ve třetím roce jeho vlády dosáhli svého i vzbouření v Súsách v oblasti zvané Elam. Říše se tříštila a nedokázala už udržet ani několikasetkilometrovou obrannou linii velké Amorejské zdi, kterou nechal vybudovat panovníkův otec. V pátém roce Ibbi-Sínovy vlády se zeď zhroutila. Amorejci se přes ni přehnali a zabrali úrodné zemědělské oblasti.

To mělo zničující dopad na sumerské hospodářství. Akutně se nedostávalo potravin. V sedmém a osmém roce Ibbi-Sínova králování zdražilo obilí na šedesátinásobek obvyklé ceny. Tváří v tvář hrozbám ze všech stran přijímal král další a další nouzová opatření. Svého vojevůdce Išbi-Erru vyslal, aby dohlédl na přepravu velké zásilky obilí, objednané za mnohonásobek tržní ceny z nedalekého města Isin. Jakmile však Išbi-Erra dorazil na místo určení, krále zradil. Rozhodl se, že si stříbro i obilí ponechá, a prohlásil se králem Isinu. V tuto chvíli, kdy stále postrádal obilí a k tomu ztratil další město, začal Ibbi-Sín horečnatě stavět opevnění v Uru a Nippuru, ale i toto jeho úsilí bylo marné. Sumerská říše se rozpadla a zůstalo jen město Ur, obklíčené nepřátelskými silami.

Elamité, bývalí sumerští poddaní usídlení v horách dnešního Íránu, přitáhli do nížiny a Ur oblehli. Ibbi-Sín se ještě naposledy pokusil je odrazit. Snažil se dokonce vyjednat pomoc u svých úhlavních nepřátel, divokých amorejských kmenů, a za cenu vlastní potupy také u Išbi-Erry, nového krále Isinu, který mu už jednou vrazil nůž do zad. Ale nebylo to k ničemu. Elamité prorazili hradby Uru, město zapálili a vyplnili jeho posvátný okrsek a chrámy. Okolní pole spálili a vodoteče zamořili mrtvolami.

Elamští vojáci vtrhli do královského paláce a Ibbi-Sína odvedli v řetězech. Poslední král Sumeru, civilizace, která přetrvala tisíciletí, zemřel v okovech, uvězněn nepřáteli v cizí zemi. A jak se praví jedním žalozpěvu, *tak jako vlaštovka, která vyletěla ze svého domu, už nikdy se nevrátí do svého města*.³⁰ Ti Sumerové, kteří byli svědky zkázy vlastních měst, zaznamenávali svůj zármutek tak, jak to lidé dělali odjakživa, totiž psali básně. Za svá velká zničená města skládali žalozpěvy či nářky a pět z těchto epických básní se dochovalo. Tíseň, s jakou hrůzy té doby ličí *Nářek nad zkázou města Uru*, působí zcela bezprostředně:

*V městě žena opuštěna byla, dítě opuštěno, jmění rozmetáno bylo,
černohlavci ze svých rodných míst vypuzeni byli.*

*Jejich paní, jak pták se třepotající, město své opustila,
Ningal, jak pták se třepotající, město své opustila.*

*Všechny poklady, jež v zemi nakupeny byly, rozptýleny byly,
na všechny klenotnice země dopadl oheň.*

(...)

*svatý chrám rýče podkopávají — lid lká,
město se v sutiny proměňuje — lid lká.*

Jeho paní volá: „Běda městu mému, běda chrámu mému.“

(...)

*tvé písně v nářek se proměnily...*³¹

Pád Uru znamenal konec jednotného sumerského státu. V následujících letech došlo k velkému stěhování obyvatelstva z jihu Mezopotámie na sever. Města v údolí řeky dobyli Amorejci, oni divocí horalé, jež Sumerové tak nesnášeli, a usadili se v nich. Jejich potomci pak položili základy Babylónu a Asýrie – velmocí, jež povstaly z popela Sumeru. Sumerský jazyk vymíral už dlouhá staletí, nyní se ale proměnili v prach a popel i jeho poslední mluvčí. Jen tak na ulici už jím nikdy nikdo mluvit nebude. Pro obřadní účely se nicméně používal ještě nejméně dva tisíce let a uchoval se v chrámech a svatých písmech pozdějších říší, podobně jako latina přežila pád Říma v kostelích středověké Evropy. V těchto společenstvích se sumerština stala řečí mýtů a magie, jazykem bohů. Urští králové vešli do bájesloví a někteří z nich byli později uctíváni jako božstva. Všichni další králové v této nové Mezopotámii pak po další dva tisíce let vládli pod titulem, jenž jim dával legitimitu sahající až do prvního věku, na úsvit cesty lidstva k civilizaci: „Král Uru, král Sumeru a Akkadu“.

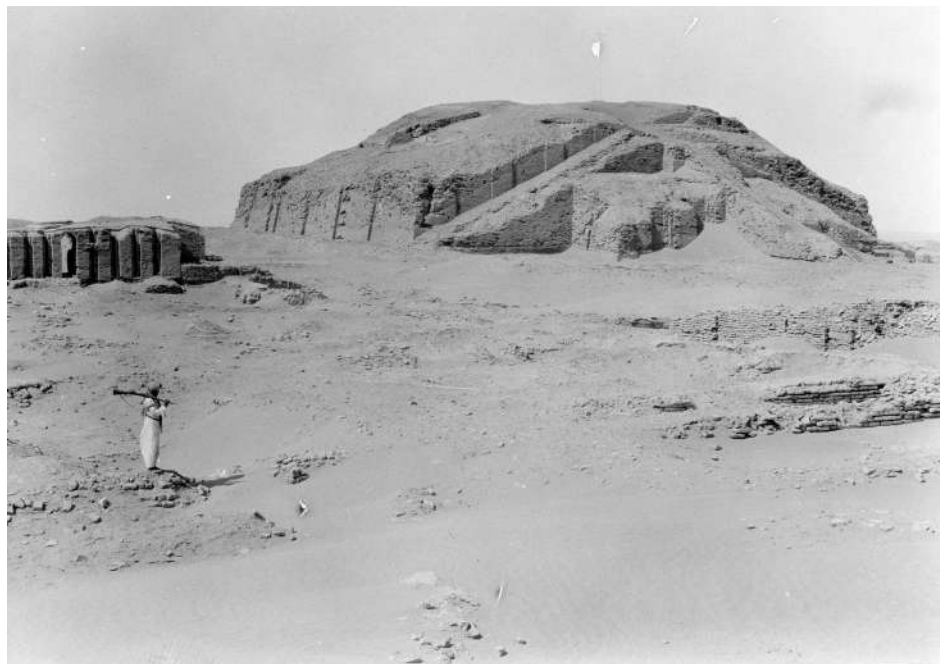
Někdy kolem roku 1700 př. n. l., kdy urští králové byli už jen dáv-
nou historií, na druhé straně světa, na okraji Severního ledového oceá-
nu, na hornatém kousku země, kterému dnes říkáme Wrangelův ostrov,
ulehl a zemřel poslední mamut srstnatý, který kdy žil na Zemi. Sumer-
ské impérium vyrostlo, prožilo zlatý věk a zemřelo, mamuti ho přežili.

* * *

Vystoupáte-li na trosky Uru dnes, nevidíte moře, jež ho kdysi omý-
valo. Když sem v 19. století přijížděli první archeologové, shledávali
s údivem, že pouštní písek obsahuje miliony mušlí. Naplaveniny se
zde usazovaly tisíce let, než hladina světového oceánu opět poklesla
a pobřeží Perského zálivu se posunulo zpátky, asi o sto padesát kilo-
metrů jižněji, do své dnešní polohy. Nezahlednete už ani Eufrat, jenž
přinášel od severu zboží a s ním i blahobyt. Jeho proud si od té doby
našel nové řečiště. Od vyprahlých hald země v místech, kde stával Ur,
se vlastně na kilometry daleko táhne jenom pustá rovina irácké pouš-
tě, bezbřehá a planá.

Uru dávala život voda. Ztráta řeky i moře znamenala jeho smrt. Lidé
opustili své domovy, přestali obdělávat pole a udržovat zavlažovací

Obrázek 6. Zikkurat v Uru, 1932

kanály. Půda vyschla a ornici rozfoukal vítr. Kněží uhasili ohně, které plály v nejvyšší síni urského zikkuratu, a přestali přinášet oběti měsíčnímu bohu Sínovi. Trhy zavřely a budovy z nepálených cihel se začaly bortit. Dřevěné trámy hnily, střechy se propadaly. Pouštní vítr zavál písek do ulic a pohřbil je. Z města zbyla jen hromada sutin, kolem které občas někdo projel či prošel, než se do ní jednoho dne ukryl badatel Pietro Della Valle před hroživou bandou beduínů.

Po zhroucení Uru čekal podobně strmý pád i Uruk. Městské hradby, jež opěvuje *Epos o Gilgamešovi*, jsou dodnes patrné. Haldy starověkého zdiva, oblité příbojem rozbité keramiky a kostí, vystupují z rovinaté měsíční krajiny do výše patnácti metrů. Prvním Evropanem, který ruiny Uruku znovuobjevil, byl anglický archeolog William Loftus:

*Neznám nic vzrušivějšího či působivějšího než prvně zahlédnout
jednu z těchto chaldejských kup, jak se v svém osamělém majestátu
vynořují z močálů a plání okolo. (...) Ze všech zpustlých míst,
která jsem kdy spatřil, Warka [Uruk] všechna neporovnatelně
převyšuje.³²*

Pod troskami těchto prvních měst světa spočívaly hliněné tabulky a na nich zaznamenané vědomosti Sumerů, jejich recepty, jejich hudba a modlitby, jejich lásky i žal, jejich triumfy a také jejich krásné, tesklivé nářky. Někde v těchto píscích byly k nalezení také zlomky *Eposu o Gilgamešovi* obsahující slova, která můžeme považovat za poslední epitaf Sumeru:

*Což navěky stavíme dům? Což navěky pečetíme?
Což navěky bratří se o podíl dělí? Což navěky trvá na zemi hněv?
Což navěky zvedá se řeka a záplavu přináší?
Kuklu svou opouští vážka.
Ale tvář, jež by do slunce stále hledět mohla, odedávna tu nebyla nikdy!
Spící i mrtvý – jak sobě si podobní jsou,
což obraz smrti oba nevytvářejí?
Ať dospělý člověk, ať mladý muž! Když požehnal Enlil,
shromážďují se Anunnakové, velící bozi,
Mametu, bohyně podsvětí, jež osud tvoří, určí jim osud.
Oni udílejí smrt nebo život,
ale dny smrti nikomu známy nejsou!³³*

2. Kolaps doby bronzové asi 1600–1150 př. n. l.

Z popela Sumeru povstala v následujícím tisíciletí řada nástupců. V roce 1200 př. n. l. už vládla východnímu pobřeží Středozemního moře pestrá směsice různých království, menších říší a městských států. S tím, jak pevninu i moře křižovaly obchodní cesty, se mísily jazyky i kultury. Na trzích v prosperujících městech Ugarit, Chattuša, Mykény a Babylón panoval čilý ruch, Středomoří zažívalo zlatou éru rozvoje gramotnosti a kultury. Jenže za pouhých pár desítek let ležela všechna tato města do jednoho v troskách. Jejich stavební kameny byly rozmetány po zemi, knihovny spáleny a na ulicích ležela nepohřbená lidská těla. Světu dřívějšíka byl konec, zůstal po něm jen popel a spoušť. Byla to jedna z nejhorších katastrof starověkých dějin, událost, která se v historické vědě nazývá „kolaps“ nebo „zhroucení doby bronzové“. Co přesně se stalo, je dodnes jednou z nejdiskutovanějších záhad historie.

* * *

Panorama trosek města Chattuša působí melancholicky. Ze žlutavých pastvin a skalnatých výběžků okolních kopců vystupují do popředí polorozpadlé zdi z šedého vápence. I letmý pohled ještě dnes napoví, že Chattuša, zbudovaná ve veliké zákrutě řeky Kizilirmak (starořecky *Halys*, turecky *Kızılırmak*), ve skalnaté Çorumské provincii Černo-mořského regionu v dnešním Turecku, byla kdysi mocnou pevností. Její dvojitou hradbu chránilo více než sto věží a silné brány zdobily tesané sochy lvů. Po staletí se tomuto hlavnímu městu Chetitské říše dobře dařilo. Kdybyste se však prokopali do jeho trosek, našli byste těsně nad úrovní podlahy místních budov tenkou černou vrstvu. Je tvořena popelem, zuhelnatělým dřevem a sutí sežehnutou prudkým požárem a pochází z doby kolem roku 1200 př. n. l. Vykopávky nám předkládají obraz naprosté zkázy. Zdi a střechy se zřítily, cihly se roztříštily a roztavily. Po této události už žádné další archeologické vrstvy